Lecturi alternative

Recitindu-l pe Norman Manea: Harta imaginară de-a lungul întregii opere

Dr. Brîndușa Nicolaescu
Facultatea de Științe Politice
Universitatea București
E-mail: brindusa.nicolaescu@fspub.unibuc.ro

Dr. Brîndușa Nicolaescu este asistent universitar la Universitatea Bucureşti, Facultatea de Ştiinţe Politice, unde predă ESP, Academic Writing şi un curs despre literatură şi politică – "Dystopian Fiction as Social Critique". Printre domeniile de interes academic se numără metodologiile creative de predare a limbajului academic, critica literară, ficțiunea distopică.

Rezumat

Marcat de nostalgia pentru „România spiritului", imagine reflectată şi de metafora „casa melcului", fragmentele literare pe care le abordăm în această lucrare tratează o acută conştiinţă obsesivă a trans-localizării, care depăşeşte în importanţă conceptul ambiguu de 'hyphenated identity' / „identitate hibridă" (evreu-român-american). Încercăm să urmărim traiectoriile narative/istorice pe harta imaginară a scrierilor lui Norman Manea, având în vedere concepte precum „geografie literară", „imaginație spațială", sau „spații proiectate ale ficțiunii", bazându-ne pe (re)lectura unor texte din perspectiva aplicată a valorii lor documentare în legătură cu (re)locarea.

Cuvinte cheie: (re)lectură, valoare documentară, migrație şi literatură, geografia literaturii, hartă ficțională, exil, identitate

Fluiditatea continuă a dislocărilor transnaționale din lumea contemporană a devenit sursă de inspirație pentru critica literară în ceea ce priveşte modalitățile adecvate de lectură şi (re)interpretare a ficțiunii *extrateritoriale*, aşa cum arăta George Steiner încă din anii '70. (1) Dacă în critica contemporană există un consens că elementul definitoriu al condiției umane este migrația, deasupra noțiunilor de „naționalitate, origine, aşezare, locuire, rădăcini, loc de naştere, sau legături de rudenie", (2) Søren Frank afirmă că două

BDD-A27050 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:36 UTC)

probleme apar din tendința de a considera migrația în relație cu postcolonialismul: mai întâi, literatura legată de migrație scrisă în engleză de către a doua sau a treia generație de imigranți, iar în al doilea rând, literatura în afara sferei postcoloniale, în afara granițelor contextului britanic, german sau francez. (3) Frank militează în mod convingător pentru „încercarea de a elibera conceptul de migrație din încadrarea lui exclusivă în disciplina studiilor post-coloniale". Astfel autori precum Grass, Kundera, „clarifică problema rolului migrației din perspective diferite, a totalitarismului nazist sau comunist, a globalizării, a diseminării". (4) Includerea numelui lui Norman Manea în rândul scriitorilor exemplificați de criticul danez ar constitui aşadar o adiție relevantă în vederea unor răspunsuri semnificative la întrebările ridicate de fenomenul literaturii de migrație.

Ipoteza noastră este că Norman Manea apelează la acel „spațiu alternativ, o a treia geografie" (5) concepută ca intersecție dintre spațiul geografic real şi cel ficțional şi reprezentat de traiectoriile literare pe harta imaginară a scrierilor sale. Am apelat la fragmente atât memorialistice cât şi din proza de ficțiune care căpătă valoare documentară şi susțin (re)localizarea permanentă a acestui scriitor, în funcție de coordonatele schimbătoare de-a lungul carierei sale literare.

Autorul s-a născut la Burdujeni în 1936, într-un spațiu multicultural. La vârsta de cinci ani a fost deportat împreună cu familia în Transnistria, într-un lagăr de muncă forțată, eliberat apoi de armata societică. A locuit un an în Briceni (Bucovina), unde a studiat direct clasa a doua în limba rusă. A fost repatriat şi trimis pe rând la Fălticeni, la Rădăuți – unde a terminat ultimii doi ani de şcoală primară în limba română. Familia lui Norman s-a mutat apoi definitiv la Suceava, unde tânărul a urmat pentru un an cursurile liceului evreiesc, închis de autoritățile comuniste, şi a absolvit liceul, pentru a fi admis mai apoi la Facultatea de hidraulică şi construcții din Bucureşti, în 1959. Între 1961 şi 1973 a profesat ca inginer în construcții în Suceava şi Ploieşti şi ca cercetător în gospodărirea apelor în Bucureşti. Scriitorul a mărturisit cu diverse ocazii că este vorba despre o meserie complet obnubilată, aleasă ca un refugiu temporar iluzoriu. Abia în 1966 a debutat cu prima schiță; înainte să renunțe la cariera de inginer a publicat un volum de proză scurtă, *Noaptea pe latura lungă*, şi un roman, *Captivi*. În 1976 a făcut prima excursie în străinătate – prima ieşire din „țarcul" comunist – anume spre Ierusalim. În 1979 a călătorit în occident, a vizitat oraşele Paris, Zürich, Veneția. Între 1986 şi 1988 a locuit în Berlin cu bursă DAAD. În 1989 a obținut o bursă Fulbright la New York. Din 1989 este profesor de literatură la Bard College (printre numeroase premii şi distincții numărându-se şi *Francis Flournoy Professor in European Culture and Studies* şi titlul *Writer in Residence).*

Posibilă consecință a biografiei sale marcată de suferință, Norman Manea a avut dintotdeauna o acută conştiință a ceea ce Frank numeşte „potențial pentru mobilitate translocală". (6) Când Miron Radu Paraschivescu, mentorul său literar, i-a cerut în 1966, la debut, o scurtă biografie, scriitorul s-a gândit să înmâneze un bio ficționalizat, care în mod evident nu a fost publicat:„Să zicem că războiul ar fi întrerupt inițierea cărturarului precoce la un seminar la Vilna, pe care ar fi continuat-o, în primii ani tulburi de pace, la Ierusalim, pentru a urma, apoi, studii matematice în Statele Unite, Psihologia la Viena şi Amsterdam, Literatura şi Artele la Londra sau Florența. Un scurt popas în România, în drumul spre Leningrad, mi-ar fi dăruit, brusc, promisiunea ‚dragostei fericite'." (7) Pe de altă parte, ideea de alegere, de re-creere a propriei biografii l-a preocupat de-a lungul

BDD-A27050 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:36 UTC)

carierei sale literare – subtitlul pentru (cel puțin) primele romane a fost „Variante de autoportret” – mai mult, ultima ediție la Polirom reuneşte toată proza scurtă sub acelaşi titlu.

Dacă luăm rând pe rând coordonatele spațiale, primul loc cu care ar trebui să începem este *locus amoenus*, locul naşterii autorului în nord-estul României – Burdujeni, descris în culori vii *in aureo tempore*, în schița *Cizmele şi vioara: „Amintirea nu restituia decât panta abruptă a unei fâşii de stradă gălbuie, încremenită în soare, luciul de-o clipă al genții rotunde, de grădiniță, din tablă albastră, în care se aflau cornuri albe şi moi, cu şuncă.”* (8) *„Întunericul dens îl orbea, ca bezna unei boli fără capăt. N-ar mai fi vrut decât să se deschidă dunga unei străzi urcând printre case cenuşii, fâşie de soare la capătul căreia zbura cândva, în lături, uşa grea a prăvăliei, iar băiatul năvălea din dreapta, în strada goală.”* (9)

Elie Wiesel a subliniat preocuparea scriitorilor pentru viața dinaintea Holocaustului, „tihna familiei, bucuria sărbătorilor”, descrise cu cuvintele recuperate, „salvate de sub ruinele” de dinaintea devastării. (10) Din această perspectivă se poate spune că Burdujeni simbolizează devastata uliță aurită a copilăriei lui Norman Manea. Burdujeni este de asemenea descris în *Întoarcerea huliganului*, unde autorul imaginează întâlnirea părinților săi (fragmente care depăşesc genul memorialistic, cu personaje ficționale bine conturate) „Prima mea amintire de leagă de acest drum. O amintire dinaintea naşterii. Amintirea celui care eram, atunci când nu eram deloc. ... evoc drumul dintre două localități vecine din nord-estul României, la mijlocul anilor ’30... O panglică aurie de spațiu devenit timpul necesar spre a ajunge de undeva altundeva...Intrarea în lume fusese un timp solar alb, fără contur sau amintiri. Timp idilic, din care memoria nu recuperează decât fâşia unei străzi în pantă, uşa librăriei bunicului. Amintirea nu spune mare lucru despre felul cum arătam înaintea adevăratei mele Naşteri, care avea să vină. O spune mai bine, poate, mult mai bine, ficțiunea: secvența din filmul lui Tarkovski, *Copilăria lui Ivan*, văzut şi revăzut la nesfîrşit, mult după aceea: copilul bălai, rîsul mamei, fericirea. Brusc, ciutura fîntînii rotindu-se, dementă. Oglinda apei răvăşită de tunetul exploziei: războiul. Tunetul din octombrie 1941.” (11)

„Tunetul din octombrie” este metafora războiului, a deportării, iar Transnistria capătă conotații similare cu primul exil al literaturii, din binecunoscutele poeme ale lui Ovidiu - Trans*Tristia*: „Trans-nistria. Dincolo de Nistru. Trans-nistria. *Inițierea* preliminară naşterii. Da, ştiu cum arătam înaintea naşterii. Şi cum arătam după, în aprilie 1945, când apatrizii fuseseră, în sfârşit, *repatriați* în Patria care, iată, nu izbutise să scape de ei.” (12) „Lecția de istorie şi geografie n-ar putea omite punctul de trecere peste Nistru: Ataki. Captivul Noah avea atunci cinci ani, dar n-a uitat, nici după cincizeci de ani, denumirea.” (13)

Dacă în *Întoarcerea huliganului* există localizări şi descrieri precise ale Transnistriei (deşi nu multe), merită amintită precauția scriitorului de a trata acest subiect în opera sa de ficțiune, anume în povestiri. Norman Manea precizează în mod limpede că nu este un scriitor al Holocaustului, că respinge „industrializarea suferinței”, că refuză rolul victimei şi, pe de altă parte, percepe Holocaustul nu numai ca pe o tragedie evreiască sau germană, ci ca pe una general *umană*. Astfel a fost extrem de prudent în ceea ce priveşte modalitatea de reflectare în scris a experienței sale şi ca urmare, în economia operelor sale - şapte romane şi proză scurtă în varii ediții – numai cinci

BDD-A27050 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:36 UTC)

povestiri pot fi considerate având ca tematică Transnistria: *Puloverul*, *Ceaiul lui Proust*, *Puteam fi patru*, *Moartea*, *Ghemele decolorate.* „În mod paradoxal, odată ajuns la New York, Manea nu oferă ficțiune despre Holocaust pe piața americană." observă Mihai Mîndra. (14)

Pentru a oferi o dimensiune profund umană suferințelor sale – suferința reprezentând tema principală a primelor sale scrieri – spațiul pare a fi fost pus între paranteze, căci „s-ar fi putut întâmpla oriunde", mărturisește Norman Manea în interviuri şi eseuri. Scenele transfigurate în cuvinte pe hârtie nu conceptualizează, ci transmit ideea de suferință prin identificare activă, ca *proces.* (15) „Proza lui Manea care descrie experiența sa în lagărul transnitrean, şi publicată în condiții de cenzură severă sub regimul naționalist-comunist apelează la strategii poetice care maschează aspecte viscerale ale Holocaustului românesc. Schițe precum *Puloverul* şi *Moartea* sunt aproape lipsite de orice delimitări temporale şi spațiale", explică pe bună dreptate Mihai Mîndra (16) şi întâlnim un exemplu ilustrativ al acestui „stil oblic" în *Puloverul*, în primele rânduri: „Se va deschide, adică, dintr-o dată, cerul, ne vom trezi într-un tren de vagoane adevărate, nu cum fusese cel din care ne descărcaseră în pustietatea asta la capătul pământului, ca pe nişte vite aduse la tăiere. Un tren încălzit, luminat, cu bănci moi ... mătuşi blînde şi politicoase vor servi fiecăruia, la alegere, orice mâncăruri şi-ar dori, cum se cuvenea unor călători întorrş de pe lume cealaltă. Sau ... se va fi prăbuşit, în sfârşit, înghițindu-ne, mântuindu-ne, cerul acesta nesfârşit, de cenuşă, în care aşteptam, speriați, să intrăm odată, să se termine cu toate." (17)

Mergând mai departe cu următorul punct important pe harta literară imaginată din scrierile lui Manea, Bucureşti apare ca reper important, ‚loc de desfăşurare a acțiunii' în toate romanele sale, spațiu sufocant, la limita carceralului, pe care îl descrie în faimoasa scrisoare către Ernesto Sabato: "retras de privirile administratorilor ... între copertele tratatelor de calcul algebric, ca într-un sanctuar destinat să mă apere de oraşul strâns ca într-un sac şi devastat de barbari. Teoremele se prinseseră, cândva, de mine, precum delicatele infirmiere de un rănit care are coloana vertebrală arsă. ... Tinerețea s-a pedepsit, astfel, singură, multă vreme, mulțumindu-se să întrevadă, printre fisurile spiritului defect, frumoasele turle ale vurtualității, până când m-am trezit, târziu, reascultând, fără a auzi, rumoarea oamenilor pe serpentinele fumegoase ale *romanului.*" (18) Imaginea oraşului-cuşcă, metaforă supra-realistă a Bucureştiului anilor 1980s, îl pune în evidență ca indezirabil pe „flâneur", care ocupă una dintre celulele panopticonului comunist. În *Peretele despărțitor*, personajul-narator este supraveghiat necontenit, urmărit de către vecini, mai ales de către ofițerul de securitate deghizat ca administrator, şi cutreieră ore întregi străzile oraşului pentru a-i evita, pentru a găsi un iluzoriu refugiu care să-i păstreze intact, treaz, spiritul critic: "Mă aflu înăuntru, încolăcit, invizibil: coada subțire a unui diavol de rând. Nu ştiu decât adevărul." (19)

O coordonată foarte importantă pe harta imaginară a traiectoriilor literare ale lui Norman Manea este Ierusalim, topos par excellence de cultură şi civilizație a omenirii. Este semnificativ faptul că Ierusalim este destinația precisă a primei excursii în străinătate, din 1976 (anul publicării *Până la Ierusalim şi înapoi* de Saul Bellow), ca primă escapadă din țarcul descris mai sus. „Evreul din Est întâlneşte ‚libertatea' în prima sa călătorie nu în Suedia sau Spania, ci tocmai în Israel.", declară autorul în *Sertarele exilului.* (20) În aceeaşi carte Norman Manea reflectă la (im)posibilitatea de a utiliza acest

BDD-A27050 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:36 UTC)

spațiu ambivalent, cetatea Ierusalimului, ca fundal sau temă a unei opere literare: „Un Ierusalim fictiv, un eu virtual şi un Ierusalim real, un Ierusalim concret, un eu autentic." „Să mă fi născut, să fi trăit acolo, la Ierusalim? ...N-ai cum să mai prinzi din urmă timpul. Condamnat, poate şi izbăvit, de a fi ratat şansa. De a fi trăit departe, undeva, neştiut, livrat unei bizare vocații. Conştient că există totuşi fantasma unei realități. În acelaşi timp, o regăsire. De parcă ai fi fost dintotdeauna acolo, oricât ai fi rătăcit între timp. Ambiguitatea aceasta m-a stăpânit pe toată perioada vizitei în Israel. Regăsire şi pierdere, întârziere şi impact, aderență şi frustrată retragere, elan şi respingere. Israelul fictiv, ca proiecție interioară, şi Israelul concret, divers, contradictoriu" (21) „M-am gândit, cutreierând Ierusalimul, că ar merita lucrat douăzeci de ani la un roman, în felul *Cvartetului din Alexandria*, care să stratifice istoria, tăcerea, muzica, patima, amurgul, ficțiunea, ambiguizând realul în plină ficțiune." (22)

Ierusalim, nu numai un nume, o amplasare pe harta reală, ci, mai mult decât atât - un cod, o monadă, o marcă de spiritualitate (23) - este de asemenea locul unde sunt îngropați Primo Levi şi tatăl scriitorului. Poemul lui Norman Manea *Vorbind pietrei*, scris după participarea la un târg de carte, prezintă Ierusalimul ca topos metaforic al suferinței: „La Târgul de carte am venit. / În cetatea care a născut Cartea Eternă. În fața pietrei / care a fost, cândva, om." (24) „În fața pietrei cu nume de om, / în cimitirul cu pietrele perfect tăiate / şi albe, / albul fierului încins, / îşi face acum Primo Levi rugăciunea / în fața tatălui meu / devenit piatră." (25)

Veneția este oraşul pe care l-a vizitat în 1979 şi a fost transfigurat în spațiu ficțional în *Kinderland* (şi *Lectură în Kinderland)*: aventura unui Aschembach din est care experimentează tentația evadării şi morții în Kinderlandul occidental. (26) Aici protagonistul, care cunoaşte deja oraşul pe de rost, îl percepe literalmente ca pe un album (nu ca pe un oraş concret), pe ale cărui *pagini* (nu străzi) păşeşte cu uimire şi astfel nu mai deosebeşte realitatea de *imaginea/copia* ei – caz exemplar al simulării lui Baudrillard – aşa cum citim în *Kinderland*: „Strada. Hoinăream pe o nouă pagină." (27) „m-am trezit la porțile Oraşului Candelabru, pe paginile de album învățate la şcoală. Monumentul, Catedrala, Grădina… cafenea, Galeria, Podul…debutam târziu şi străin în feerie…întârziat, între copii cu care nu mai semănam." (28) După întoarcerea la Bucureşti, după conştientizarea imposibilității de a scăpa din captivitatea cumva predestinată, naratorul compară Veneția cu o lume pierdută, căci se pare că „fusese incapabil să exploreze Atlantida, nu izbutise să iasă din el însuşi. În el însuşi călătorise, în cele din urmă ...". (29)

Următorul punct important pe harta literară avută în vedere în analiza noastră este capitala germană, referință simbolică pentru începutul noi vieți, cea de exilat, experiență „inițiatică" explicată în texte cu valoare documentară pronunțată, ca în *Plicuri şi portrete*: „Berlin! Numele-oroare al copilăriei. Ceea ce ni se întâmplase, mie şi alor mei, a venit doar dinspre Berlin? Ceea ce am trăit şi după război era tot o consecință a acestuia? Călătoria putea fi un pelerinaj la locul care provocase răscrucea unei existențe şi a atâror altora." (30) „Exilul a început pentru mine în 1987, în Berlinul Occidental. Cuvântul Berlin, cu o particulară rezonanță traumatică în copilăria mea, îşi adăuga atunci o nouă semnificație pentru pribeagul care, deşi nu mai era tânăr, era somat să reînceapă, ca un nou-născut, Inițierea." (31)

BDD-A27050 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:36 UTC)

Este posibil ca scriitorul să nu fi avut în vedere această amplasare narativă din cauza sentimentelor amestecate în legătură cu Berlin, de care se pare că nu s-a simțit atras ca în cazul Ierusalimului.

Ultima oprire atât pe harta reală cât şi pe harta ficțională, reunind traseul biografic şi literar al lui Norman Manea, este New York, pe care scriitorul îl numeşte „acasă" la sfârşitul cărții *Întoarcerea huliganului* (în ciuda declaratei locuiri în „casa melcului", care asftel pare să ofere nu numai găzduirea lingvistică - aparent exclusivă): Babylon al lumii noi şi al lumii vechi, paradis din care nimic nu lipseşte, capitala Dada a tuturor exilaților… O întrebare interesantă ridică Katraryna Jerzak atunci când aduce în discuție mizele exilului literar dintr-o perspectivă comparativă: Este New York/ "lumea nouă" comparabilă cu "lumea veche" a Europei de est? Criticul evidențiază felul în care scriitorul din Europa de est face o analiză comparativă lucidă a celor două oraşe ce reprezintă până la urmă două lumi surprinzător de similare: fațada blocului de apartamente în care locuieşte în New York îi aminteşte naratorului de arhitectura stalinistă, „exilatul nu încetează niciodată să compare. Aşadar, imigrantul care încă face comparații după douăzeci de ani, este încă un exilat, însoțit permanent de disonanța cognitivă a dublei viziuni." (32)

Vizuina, ultimul roman al lui Norman Manea, plasează personajele în America anilor 1990, anume în New York, şi recurge la numeroase retrospecții în Romania dinainte de 1989. Este vorba despre un thriller literar, al cărui intrigă este întrețesută din ambianța comunistă şi apoi din confuzia postcomunistă, împreună cu burlescul american şi notele tragice ale lui 11 septembrie 2001. *Vizuina* reuneşte toate temele şi ‚hărțile' ficționale ale scrierilor anterioare, de la experiența traumatică a lagărului din Transnistria până la „imposibilitatea" exilului american. În plus, este romanul care marchează o schimbare substanțială în ceea ce priveşte reîntoarcerea către tehnici narative tradiționale. Peter Gaşpar, fiu de evrei eliberați de la Auschwitz, crescut şi educat în România comunistă, emigrează în Statele Unite şi printr-o serie de circumstanțe de roman picaresc, devine profesor invitat într-un campus universitar. Mediul academic este aşadar avut în vedere, dimpreună cu agitația marelui oraş american, unde oamenii obişnuiți sunt simple numere – de asigurare medicală, de exemplu, precum afirmă cu umor un personaj secundar. Un alt personaj secundar, o studentă a lui Peter, Deste Onal, scrie un mesaj "*Next time I kill you, I promise. The labyrinth made of a single straight line which is invisible and everlasting.*" (33) – un citat din Borges - către patruzeci de imigranți răspândiți de-a lungul Statelor Unite, pentru a pregăti o instalație postmodernă numită *Babylon Lottery*, unde în ultima cameră se află un labirint din patruzeci de plicuri, incluzând răspunsurile destinatarilor şi detaliile lor biografice, iar deasupra tuturor, un motto ironic ironizând sloganul comunist: „Exilați din toate țările, uniți-vă"! Avem aşadar de-a face cu o metaforă spațială foarte sugestivă, căci problematizează artificiile postmoderniste şi astfel reconsideră înțelegerea dimensiunii condiției exilatului în lumea contemporană.

Pentru a concluziona, o sursă valoroasă o pot constitui proiectele efectuate de către Institutul de Cartografie şi Geoinformație din Zurich, la care apelăm pentru a rezuma în mod vizual recitirea operelor lui Norman Manea cu accent pe dimensiunea trans-națională. Urmând exemplul articolului *Dreams, Longings, Memories – Visualising the dimension of projected spaces in fiction* (34) am folosit aceleaşi

BDD-A27050 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:36 UTC)

simboluri utilizate de cercetătorii implicaţi în acest proiect, astfel am conceput o hartă imaginară care prezintă localizarea celor trei imagini-metaforă trecute astfel în revistă:

- ”longing”/„apartenenţa afectivă” reprezentată de Burdujeni, simbol al copilăriei fericite de dinainte de deportare, topos personalizat, *origo mundi* sau *regressum ad uterum*;
- ”remembering” / amintirea (dureroasă) a Transnistriei şi a Bucureştiului, simboluri ale ‚celor două rele ale secolului’ - la nivel individual - prima transfigurată în proza scurtă şi cea de-a doua în toate romanele;
- ”dreaming” / reveria: în forma ei cea mai pură, anume poezia, prin imaginea Ierusalimului în poemul *Vorbind pietrei;* ca viziune oarecum escapistă – în descrierea Veneţiei din nuvela *Kinderland* şi ca amară reprezentare ficţională a oraşului New York.

Note şi referinţe bibliografice

(1) STEINER, George. *Extraterritorial: Papers on Literature and the Language Revolution.* New York: Atheneum, 1971.
(2) MOSLUND, Sten Pultz. *Migration Literature and Hybridity: The Different Speeds of Transcultural Change.* Houndmills: Palgrave Macmillan, 2010, p. 2. [traducerea noastră]
(3) FRANK, Søren. *Migration and Literature: Günter Grass, Milan Kundera, Salman Rushdie and Jan Kjærstad*. New York: Palgrave Macmillan, 2008, p. 11-12.
(4) *Ibidem,* p. 14.
(5) SEYHAN, Azade. *Writing Outside the Nation.* Princeton University Press, 2001, p. 15.
(6) FRANK, Søren. *Op.cit.*, p.14.
(7) MANEA, Norman. *Sertarele exilului.* Iaşi: Polirom, p. 128.
(8) MANEA, Norman. Puloverul. În *Variante la un autoportret: schiţe şi nuvele.* Iaşi: Polirom, 2008, p. 77.
(9) *Ibidem*, p. 84.
(10) WIESEL, Elie. The Holocaust as Literary Inspiration. În: WIESEL, Elie; DAWIDOVICZ, Lucy; RABINOWITZ, Dorothy; MCAFFE BROWN, Robert. *Dimensions of the Holocaust.* Evaston: Northwestern University Press, 1996, p. 8. [traducerea noastră]
(11) MANEA, Norman. *Întoarcerea huliganului.* Iaşi: Polirom, p. 65-68.
(12) *Ibidem*, p. 68.
(13) *Ibidem*, p. 226.
(14) MÂNDRA, Mihai. Inescapable Colonization: Norman Manea’s Eternal Exile. În: *Literature in Exile of East and Central Europe.* Editat de Agniszka Gutthy. New York: Peter Lang, 2009, p. 200. [traducerea noastră]
(15) Pentru conceptul de „limbaj al suferinţei”, vezi ADORNO, Theodor W. *Teoria estetică*. Piteşti: Paralela 45. Traducere din limba germană de Andrei Corbea, Gabriel H. Decuble, Cornelia Eşianu. p. 31: „Exprimând dezastrul prin *identificare*, [arta] anticipează clipa când acesta îşi va fi pierdut puterea”. [sublinierea noastră]
(16) MÂNDRA, Mihai. *Op. cit.*, p. 194.

BDD-A27050 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:36 UTC)

(17) MANEA, Norman. October, Eight O'Clock. Translated by Cornelia Golna, Anselm Hollo, Mara Soceanu Vamos, Max Bleyben, Marguerite Dorian, Elliot B. Urdang. New York: Grove Press, 1992, p. 3.
(18) MANEA, Norman. *Plicuri şi portrete.* Iaşi: Polirom, 2004, p. 293. [sublinierea noastră]
(19) MANEA, Norman. *Variante la un autoportret: schiţe şi nuvele. Loc. cit.*, p. 940.
(20) MANEA, Norman. *Sertarele exilului. Loc. cit.,* p. 124.
(21) *Ibidem*, p.129, 131.
(22) *Ibidem*, p.139.
(23) Vezi *ibidem*, p. 126.
(24) MANEA, Norman. *Vorbind pietrei.* Iaşi: Polirom, 2008, p. 31.
(25) *Ibidem*, p. 33.
(26) MANEA, Norman. Kinderland, Lectură în Kinderland. În : *Variante la un autoportret: schiţe şi nuvele. Loc. cit.*, p. 397-420, 459-471.
(27) *Ibidem*, p. 406.
(28) *Ibidem*, p. 408.
(29) *Ibidem*, p. 420.
(30) MANEA, Norman. *Plicuri şi portrete. Loc. cit.*, p. 297.
(31) *Ibidem*, p. 323.
(32) JERZAK, Katarzyna. Exile as Life after Death in the Writings of Henrik Grynberg and Norman Manea. În: ROSENFELD, Alvin H. *The Writer Uprooted*. Indiana Press University, 2008, p. 82. [traducerea noastră]
(33) Manea, Norman. *Viziuna*. Iaşi: Polirom, 2012, p. 111.
(34) PIATTI, Barbara; REUSCHEL, Anne-Kathrin; HURNI, Lorenz. Dreams, Longings, Memories – Visualising the Dimension of Projected Spaces in Fiction. În: *Proceedings of the 26th International Cartographic Conference, Dresden, 2013*. [Online] [Accesat 29 noiembrie 2014]. Disponibil la: http://www.literaturatlas.eu/en/2014/01/09/traume-sehnsuchte-erinnerungen-uber-die-darstellung-der-dimensionen-projizierter-orte-in-fiktionen/

BDD-A27050 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 13:00:36 UTC)